

Леонід ЗАШКІЛЬНЯК

*доктор історичних наук, професор
завідувач кафедри історії Центральної та Східної Європи
Львівського національного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0018-5095>
e-mail: leoza10@gmail.com*

УКРАЇНСЬКА ІДЕЯ У СТОСУНКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ГАЛИЧИНИ ТА НАДДНІПРЯНЩИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Зазначено, що формування модерної української національної ідеї та національно-визвольного руху відбувалося у ХІХ – на початку ХХ ст., а їхня поява і поширення проходили у складних умовах поділу головної маси українського етносу між двома імперіями – Романових і Габсбургів, які в різний спосіб намагалися перешкодити утвердженню їх модерної національної свідомості.

Зауважено, що всупереч утискам і переслідуванням імперських властей невелика група освіченої української інтелігенції під впливом європейських демократичних ідей сформувала й легітимізувала у ХІХ ст. ідею окремої національної спільноти, опираючись на етнокультурні особливості населення українських земель. Простежено, що у другій половині ХІХ ст. нечисленні кола української інтелігенції в Наддніпрянській Україні та Галичині налагодили відносини і розвинули активну культурну та просвітницьку діяльність серед українського населення двох тогочасних імперій.

Констатовано, що через репресії і переслідування українців у Росії центр суспільного й культурного життя та формування національних програм перемістився до Галичини, де після конституційних реформ в Австрії 1860-х років виникли умови для легальної політичної діяльності. Вказано, що результатом відносин і співпраці українських інтелектуалів Наддніпрянщини та Галичини стало заснування і зміцнення українських громадсько-культурних й освітніх організацій (Товариство ім. Шевченка), численних періодичних видань («Діло», «Правда», «Зоря» тощо) в Галицькій провінції Австро-Угорщини, які відіграли провідну роль у розвитку українського національного руху.

Ключові слова: українська ідея, українська інтелігенція, Галичина, Наддніпрянська Україна, національний рух.

Тема взаємозв'язків української інтелігенції Галичини і Наддніпрянської України на сьогодні розроблена в українській та, частково, європейській історіографії досить ґрунтовно. Вона нерозривно пов'язана із проблемами українського національного відродження або, іншими словами, формування модерної української нації та національного руху. Не таємниця, що внаслідок поділу українського народу і земель його проживання в ХІV–ХІХ ст. суб'єктність України була постав-

лена під питання, а в час модернізації її всіляко фальсифікували сусідні держави, насамперед імперська Росія. Тривала антиукраїнська пропаганда й колоніальне становище українців у більшості імперій спричинили поширення антиукраїнських стереотипів серед багатьох європейських і не тільки народів та урядів. Національний рух українців у ранньомодерний і модерний періоди всіляко спотворювали й фальсифікували імперські ідеологи. Цей історичний спадок досі впливає на деяких представників й уряди європейських народів, а сучасна антиукраїнська пропаганда Росії та її геноцидна агресія проти України намагаються гальванізувати і підсилити його.

Українським історикам від давнини доводиться протистояти поширенню російських, а згодом і радянських схем історії Центральної та Східної Європи, у яких не залишається місця для України й українців. Значний вклад у спростування російських та інших фальсифікацій минулого українців внесли українські історики XIX ст. і XX ст., насамперед Володимир Антонович, Михайло Грушевський, Дмитро Дорошенко й низка інших, зокрема вимушених покинути Україну і діяти в еміграції. Сучасні українські історики змушені піднімати невідомі пласти документів, шукати нові концептуальні можливості для повернення суб'єктності Україні та її історії. Сьогодні українська історіографія вже має чимало ґрунтовних досліджень конкретно-історичного плану, синтезуючих студій, як-от: Ярослава Дашкевича, Ярослава Грицака, Миколи Кугутяка, Ігоря Гирича, Олексія Яся, а особливо Ігоря Райківського¹. Проте чимало фактів взаємозв'язків українських національних діячів у справі утвердження національної ідентичності залишаються невідомими і потребують подальшого вивчення.

Мета статті – акцентувати увагу на контексті зв'язків, які українські інтелектуали здійснювали всупереч постійним переслідуванням і репресіям імперської влади, насамперед у Росії, до якої належала більша частина земель з українським населенням.

Треба наголосити, що український національний рух, який формувався у другій половині XIX ст., здійснювали переважно ті молоді українці, які були тісно пов'язані з життям народу і змогли здобути освіту в модерних навчальних закладах. Їхня суспільна діяльність концентрувалася навколо літератури, етнографії та історії. Вважаємо їх інтелігенцією (інтелектуалами), тобто соціальною верствою, представники якої професійно займаються розумовою, передусім творчою, працею, розвитком та поширенням культури, і є представниками духовного проводу народу (Голобуцький, 2005, с. 507–511). Як відзначають дослідники, українська інтелігенція сформувалася у XIX ст. на ґрунті певних соціальних традицій, які зближували її не з державою, а з народом («народолюбство»), з демократичних верств якого вона й формувалася. Проте в Галичині під владою Габсбургів, у силу відсталості краю і конкуренції польських еліт українська інтелігенція тривалий час формувалася із представників греко-католицького духовенства й була більш консервативною (Рубльов, 2005, с. 511–515).

Дослідження науковців показують, що паростки «національного відродження» були пов'язані з ідейною активізацією колишньої козацької старшини

¹ У монографії І. Райківського можна знайти розлогу бібліографію до порушеної проблеми (див.: Райківський, 2012, с. 24–94).

Наддніпрянської України у другій половині XVIII ст., інтегрованої в імперський уклад Росії². Вона прагнула відновлення автономних прав і привілеїв та орієнтувалася на потужний рух Просвітництва, який апелював до раціональності і практичних знань. Але саме діяльність її представників сформувала героїчний «козацький міф», який став підставою української національної ідеї і вишукував «українців-козаків» у далекому минулому. У першій половині XIX ст. ідея «України-Руси» набула обґрунтування та поширення у творах багатьох дворянських істориків: від Дмитра Бантиш-Каменського до Миколи Костомарова³. Тоді ж етнографи й історики встановили спорідненість народної культури населення Наддніпрянщини і Галичини. Одним із перших це зробив видатний учений Михайло Максимович, який зауважив спільність народного фольклору і звичаїв населення Галичини та Наддніпрянщини, видавши 1827 р. першу збірку «Українських народних пісень», а згодом ще кілька збірок українського фольклору (Максимович, 1827). Історичне обґрунтування існування окремого «козацького» народу на базі тогочасних уявлень малоросійського дворянства було подано у відомій праці «Історія Русів», яка активно поширювалася в рукописах у поміщицьких маєтках українських земель у першій половині XIX ст. У цьому творі, приписуваному архієпископу Григорієві Кониському, можна побачити достатньо сформовані уявлення малоросійського дворянства про народ і територію України⁴. Про це свідчить розлога цитата з цього романтичного твору, яку варто тут навести: «Істинні і прадавні землі і провінції Сарматські, альбо Козацькі, наші Руські, од Подоля, Волиня і Волох посполу і аж до самого Вільня і Смоленська, довгі і обширні границі свої їмущі, а саме: землю Київську, Галицьку, Львівську, Холмську, Белзьку, Подільську, Волинську, Перемишлівську, Мстиславську, Вітебську, Полоцьку» (Історія Русів, 1991, с. 111).

У першій половині XIX ст. уже низка знаних інтелектуалів українського походження в романтичному стилі «віднаходила» історичні коріння «народного духу» русинів-українців у фольклорі, літературі, мові й історії населення «Малої Русі», яке заселяло землі тодішніх імперій – Росії і Австрії. Серед них були: Ізмаїл Срезневський, Осип Бодянский, Микола Гоголь, зрештою Микола Костомаров і багато інших. Відтак на середину XIX ст. сформувалося достатньо обґрунтоване наукове уявлення про особливий розвиток українського народу від утворення Давньоруської держави і до XIX ст. Воно було представлене у праці видатного історика М. Косто-

² Це не означає, що усвідомлення української («руської») окремішності не виявлялося в попередні періоди. Це переконливо показав канадський історик українського походження Зенон Когут у низці праць, зокрема збірнику «Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної і модерної історії України», у якій детально й послідовно описав, як у XVI–XVII ст. своєрідно та суперечливо формувалися переконання політичних еліт про самостійний історичний шлях Русі-України між Польщею (Річчю Посполитою) і Московією (Московським царством) та яку роль у цьому відіграла Православна Церква й ідея *Slavia Orthodoxa*, що переросла в релігійно-політичний панславізм (Когут, 2004, с. 133–186).

³ Атмосферу пошуку окремого «малоросійського» (українського) минулого добре репрезентував у XX ст. відомий український історик Д. Дорошенко у праці «Огляд української історіографії» (Прага, 1923), де описав твори багатьох дворянських інтелектуалів XVIII – початку XIX ст., які в пошуках «старовини» піднімали питання «особливостей» етнічного і державного розвитку земель «Малоросії»-України (Дорошенко, 1996, с. 59–80).

⁴ Детальніше цю тему я розвинув у спеціальній статті (Зашкільняк, 2014, с. 421–448).

марова «Риси народної південноруської історії» (1861), у якій він продемонстрував спільність походження та еволюції «південноруських» слов'янських племен від Галичини й Волині до Слобожанщини (Костомаров, 1989, с. 8–107).

Того ж року вийшла друком у журналі «Основа» знаменита стаття цього історика – «Дві руських народності», у якій він обґрунтував існування двох «руських» за походженням «народностей» – українців і росіян (Костомаров, 1920, с. 1–42). Аргументи, які він навів із позицій тогочасної науки, почасти зберігають актуальність донині. Зокрема, варто навести такий його висновок: «Із цього короткого огляду ріжниць, які виникли з далекої давнини поміж двома руськими народностями, можна бачити, що у вдачі українського народу переважає особиста воля, а в великоруськім переважає загальність. На корінний погляд Українця спільна згода зв'язує людей, а незгода розлучає; Великоруси прямували завести неминучість і нероздільність раз заведеного зв'язку, і саму причину такого заводу звернути на божу волю й тим то відгородити її від людської критики» (Костомаров, 1920, с. 29).

До цього варто додати, що ще 1846 р. була складена й перша утопічна політична програма молодого українського руху, представлена у творі «Закон Божий: книга буття українського народу», написаному як ідейна програма Українсько-слов'янського товариства святих Кирила і Мефодія, більш відомого як Кирило-Мефодіївське братство, яке приписували історикові М. Костомарову. Вона прокламувала демократичну федерацію слов'янських народів з участю рівноправного українського народу (Костомаров, 1991, с. 24–33).

У літературі наголошено, що поштовх народознавчій діяльності українських інтелектуалів у Галичині дала творчість наддніпрянських учених. Це виявилось і в діяльності представників «Руської трійці» (Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Івана Вагилевича), греко-католицьких священників. Якщо в Наддніпрянській Україні під владою Росії частина русифікованого малоросійського дворянства виявляла інтерес до свого минулого, то проблемою населення Галичини була майже повна відсутність української шляхти. Відомим став вислів Івана Франка про те, що «говорити про інтелігенцію перед скасуванням панщини, то значить говорити про духовенство, бо ніякої другої інтелігенції у нас просто не було» (Франко, 1980, с. 87). А така інтелігенція була схильна до консерватизму і підпорядкування «сильному».

Проте ситуація змінилася під час «Весни народів» 1848–1849 рр., коли постала загроза повного зникнення народної мови й культури, а ліберальні повиви активізували діяльність нечисленної української інтелігенції. Яскравим документом, який відображав пробудження національних почуттів та інтересів русинів-українців Галичини, стала «Відозва до руського народу», проголошена Головною Руською Радою (первісна назва – «Рада Народно Руска») 15 травня 1848 р. у Львові. У ній було стверджено, що «русини» належать до великого руського народу, який розмовляє однією мовою і налічує 15 млн, із яких «полтретя мільона землю Галицькую замешкує» (Зоря Галицка, 1848).

Одним із здобутків революції для галицьких українців стало створення кафедри української мови та літератури («руської мови і словесности») у Львівському університеті, керувати якою призначили випускника цього університету та громадського діяча, учасника «Руської трійці» Я. Головацького (1814–1888). На початку 1849 р. (18–25 січня) у стінах Львівського університету фактично вперше прозвучали

лекції з історії України, які виголосив саме Я. Головацький. Хоча офіційно його лекції мали філологічне спрямування («Три вступні лекції про руську словесність»), по суті в них він виклав загальну схему історії України в її романтичному забарвленні. Головні положення схеми полягали в тому, що русько-український народ, як один зі слов'янських народів, має власні фізичні й духовні особливості, здавна виявив свої культурні здібності, є окремим народом, який у своїй еволюції пройшов від прийняття християнства в Київській Русі до «пробудження» від сну і сприйняття європейської просвіти та культури (Головацький, 1849, с. 1–28).

У другій половині XIX ст. уявлення про «єдину Русь-Україну» знайшли потужний розвиток у творах та праці вже більш численної української інтелігенції як у західних, так і східних українських землях, розділених державними кордонами. Проте піднесення українського національного руху спричинило негативну реакцію правлячих кіл обох імперій – Російської й Австрійської. Український громадський рух (рух громад) налякав російський царизм, який спрямував проти нього жорсткі заборони та репресії (відомі Валуєвський циркуляр 1963 р. й Емський указ Александра II (Александр II) 1976 р., арешти членів громад, розпуск громадських організацій). Унаслідок цього культурний потенціал українського руху, що наростав, було вимушено перенесено за межі Росії, насамперед до Галичини в Австро-Угорщині, а також до інших європейських країн (Швейцарії, Франції, Німеччини).

Однак поширення української ідеї зупинити вже було неможливо. Настрої і прагнення модерної української інтелігенції того часу добре відображали погляди та твори історика і громадського діяча Михайла Драгоманова й когорта членів українських громад у Наддніпрянщині. У річищі тогочасних ідей позитивізму й «органічної праці» вони докладали зусиль для всебічного піднесення та розвитку національної народної культури, освіти, науки і підприємництва, просвіти і консолідації демократичних верств українців. Професор Київського університету М. Драгоманов був змушений емігрувати до Швейцарії, де 1878 р. почав видавати в Женеві збірку «Громада», у якій відображено надії і плани українських громадівців щодо України та її місця серед інших європейських народів і країн. У програмному «Передньому слові» до цього видання вчений описав та обґрунтував етнічні й історичні підстави існування українського народу як окремого міжнародного суб'єкта. Зокрема, відзначив, що йдеться про громади (спільноти) людей, які мешкають у Росії та Австро-Угорщині й мають різні назви: «українці», «русини», «руснаки», «малоруси», «малоросіяни», «рутени» тощо, але дуже подібні між собою мовою і звичаями. Вони від давніх часів заселяють землі, які входили чи входять до різних держав та, на відміну від «письменних людей», що служать різному «начальству» і «чужим царствам», зберігають усталені традиції. Загальну кількість українського населення він обчислював у понад 17 млн осіб: в Росії – понад 14 млн, Австрії – 3 млн, Буковині – близько 200 тис., Угорщині – 0,5 млн (Драгоманов, 1991, с. 276–277).

За умов, які склалися в Галичині після конституційних реформ 1860-х років і перетворення Австрії на дуалістичну Австро-Угорщину, з'явилася можливість розвивати українську культуру й реалізувати ідеї «органічної праці» у провінції (краї) Австро-Угорщини, де компактно проживало русько-українське населення. Проблема полягала в тому, що національна самосвідомість цього населення ще не досягла належного рівня консолідації, а нечисленна і слабка інтелігенція переживала «хи-

тання» між україно- та русофільством перед обличчям протистояння з потужним польським національним рухом. Русофільські ідеї були значною перешкодою у справі піднесення рівня національної самосвідомості переважно селянського населення Галичини й консервативності греко-католицького духовенства, яке дуже повільно звільнялося від панславістських ілюзій, що перейшли йому у спадок від періоду романтизму (Wójtowicz-Huber, 2008, с. 283–292). За таких складних умов перенесення національно-культурної роботи громадівців Наддніпрянщини в Галичину стало величезним стимулом для модернізації й активізації українського національного життя у провінції.

Інтерес до української літератури і контакти з наддніпрянськими діячами простежуються серед русинів-українців Галичини ще в першій половині XIX ст. Але після заборон і репресій у Росії 60–70-х років XIX ст. проти української мови, культури та її носіїв, посилення боротьби з «малоросійським сепаратизмом» постало питання про можливості дальшого розвитку національного життя. Сприятливим ґрунтом для його розвитку стала поява в Галичині 1860-х років потужного громадівського руху молодого покоління українців, які захоплювалися творами Тараса Шевченка (Серета, 2001, с. 378–386). У 1867 р. завдяки галицькому історичу та громадському діячу Олександрові Барвінському з'явилося друком перше видання творів Тараса Шевченка, яке знаменувало встановлення тісніших зв'язків галицьких і наддніпрянських інтелігентів модерного часу (Райківський, 2012, с. 431–432). Воно виявилось в різкому збільшенні притоку української літератури з Наддніпрянщини, посиленні особистих контактів громадських культурних діячів, фінансової підтримки галицьких періодичних видань.

Ці особисті контакти і взаємодія інтелектуалів Галичини та Наддніпрянщини добре відображені в науковій літературі, хоча й не вичерпують проблематики. На першому плані українського національно-культурного життя в Галичині була преса і періодика. Треба зазначити, що тоді тут виходило 62 періодичні видання для русинів-українців, більшість із яких друкувала багато творів наддніпрянських діячів (Романюк, Галушко, 2001, с. 181–357). Серед впливових загальноукраїнських інституцій, які постали в Галичині в 60–80-х роках XIX ст. за участю, сприяння і фінансової підтримки наддніпрянських діячів (Пантелемона Куліша, Володимира Антоновича, Олександра Кониського й ін.), варто згадати журнал «Правда», що виходив із перервами в 1867–1898 рр. і містив твори та публіцистику представників обох великих частин України. Приступаючи до третього року видання часопису, у лютому 1869 р. його редактор Наталь Вахнянин у зверненні до читачів написав, що «Правда» «пересадила літературу, виконану на Україні, до Галичини, старається розбудити любов до рідного слова, а через те і піднести самовіжу [самопізнання – Л. З.] народню» (Романюк, Галушко, 2001, с. 272). У журналі друкували твори видатних письменників і громадських діячів Наддніпрянщини, зокрема Пантелеймона Куліша, Марка Вовчка, Олекси Стороженка, Івана Нечуя-Левицького, Михайла Старицького, Миколи Костомарова, Михайла Драгоманова й багатьох інших.

Подібна ситуація була і в інших періодичних виданнях, що виходили в Галичині у другій половині XIX ст. Ці сотні творів українських письменників, учених, публіцистів із Наддніпрянщини, що друкувалися в галицьких виданнях, пропагували й поширювали українську мову, історію, культурні здобутки всупереч намаганням

великодержавних російських, німецьких і навіть деяких польських сил заперечити існування українців як окремого народу.

Немає можливості схарактеризувати різноманітність тематики і спрямування української періодики в Галичині у вказаний період. Однак треба зауважити, що одним зі свідчень тісного зв'язку і взаємодії наддніпрянських діячів із галицькою інтелігенцією була співпраця студента Київського університету М. Грушевського з галицьким часописом «Правда», який наприкінці 80-х років XIX ст. редагував киянин О. Кониський (1836–1900). У 1888–1890 рр. історик-початківець М. Грушевський опублікував тут декілька рецензій і нарисів про наукові праці в галузі славістики, зокрема у співавторстві з І. Франком, тоді вже знаним письменником і громадським діячем (Зашкільняк, 1995, с. 114–138). А ще раніше, у 1885 р., із допомогою відомого наддніпрянського письменника І. Нечуя-Левицького він умістив у галицькій газеті «Діло» своє літературне оповідання «Бех-аль-Джугур» та низку поетичних творів (Бурлака, 2002, с. 152–155).

Одним із завдань, які ставили перед собою українські інтелектуали Наддніпрянини і Галичини, було створення громадських інституцій національної освіти та науки. Для цього вони використовували сприятливі обставини конституційної монархії в Австро-Угорщині, яка забезпечувала певні демократичні свободи й давала можливість розвиватися громадській ініціативі. Після заборони видань українською мовою в Російській імперії (Валуєвський указ 1863 р.) заможні громадівці з Наддніпрянини давали великі кошти на створення і діяльність українських просвітницьких організацій та видань у Галичині. Особливо значний вклад у виникнення українських товариств і видань зробила спадкоємиця української патріотичної шляхти, членкиня полтавської «Громади» графиня Єлизавета Скоропадська-Милорадович (1832–1890, нащадок українських родів Скоропадських і Тарнавських). У 1867 р. у Відні тоді ще український студент із Галичини, а згодом видатний діяч українського національного руху в Галичині Анатоль Вахнянин (1841–1908) через Івана Білозерського (напевно, все ж ідеться про знаного діяча Кирило-Мефодіївського братства і полтавської «Громади» Василя Білозерського (1825–1899)) зустрівся та познайомився з Єлизаветою Милорадович, яка перебувала у Відні на лікуванні. У спогадах, опублікованих за пів століття, А. Вахнянин написав: «Білозерський впровадив мене в хату Милорадовички. Милорадовичка була, мабуть, з роду Скоропадських ... Була се богата пані та і українська патріотка ... При сій нагоді я міг їй розказати про наші національні заходи як у краю, де видавали тоді “Правду”, так і у Відні, а з розговорів вийшло те, що треба би доконче заснувати у Львові свою печатню [друкарню – Л. З.], де би можна друкувати все те, чого у Росії не вільно. Милорадовичка зобов'язала ся придбати гроша на друкарню у Львові. З того часу я бував у Милорадовички досить часто» (Вахнянин, 1908, с. 94). Згодом, як згадував А. Вахнянин, кошти прибули, друкарню заснували – «Милорадовичка додержала слова. З її приводом нашли ся гроші у братів Українців» (Вахнянин, 1908, с. 128).

У 1870 р. Єлизавета Милорадович знову перебувала у Відні і, ймовірно, там зустрівся з нею галицький український діяч та юрист, голова товариства «Просвіта» Юліан Лаврівський (1821–1873), якому вона передала 200 гульденів для розвитку українських товариств, зокрема львівської «Просвіти» (Петренко, 2013, с. 104).

Саме особисті контакти наддніпрянської і галицької інтелігенції дали змогу створити у Львові 1873 р. Товариство ім. Шевченка як центр поширення української культури та науки. Передумовою заснування стала вже згадувана зустріч у Відні наддніпрянської землевласниці й патріотки з Полтавщини графині Є. Скоропадської-Милорадович із галицьким композитором і громадським діячем А. Вахнянином, на якій вона висловила підтримку українським діячам у Галичині та запропонувала дати кошти на створення української друкарні у Львові. Згодом до цього долучилися інші наддніпрянські й галицькі діячі, які розвинули ідею заснування «фонду для розвитку української літератури і культури». З ініціативи ще одного українського діяча полтавської «Громади», колишнього члена Кирило-Мефодіївського товариства Дмитра Пильчикова (1821–1893) виникла ідея закласти у Львові товариство, яке би дбало про розвиток українського письменства, видавало українські книжки, які потім можна було поширювати на Східній Україні. Дмитро Пильчиков переконав Єлизавету Милорадович пожертвувати кошти на таку важливу справу і та внесла 20 тис. австрійських срібних корон для заснування товариства (за іншими даними – 9 тис. гульденів, 10 тис. гульденів, 8 тис. рублів), які Пильчиков відвіз до Львова в 1873 р. Спершу товариство хотіли назвати «Галицьке наукове товариство», але саме Єлизавета Милорадович зажадала, щоби воно носило ім'я найвидатнішого сина України – Тараса Шевченка. Статут організації, що її назвали «Товариством імені Т. Г. Шевченка», склали, за дорученням Є. Милорадович М. Драгоманов і Д. Пильчиков. Його метою п. 1 Статуту проголошував: «Вспомогати розвій малоруської словесности, а для цього воно мало видавати своїм накладом книжки, часописи, літературні і наукові, піддержувати літературні і наукові видання, роздавати премії» (Петренко, 2013, с. 105–106).

Так постало Товариство ім. Шевченка, якому судилося за 20 років стати Науковим товариством ім. Шевченка (НТШ, 1892) і важливим інтелектуальним центром загальноукраїнського руху. Один із засновників, а згодом його голова О. Барвінський 1892 р. написав: «З кінцем 1873 року постало у Львові Товариство ім. Шевченка на основі статуту, потвердженого ц.-к. намісником 11.12.1873 р. заходом дев'яти патріотів: Др. О. Огановський, пр. Ю. Романчук, інж. Т. Барановський, С. Качала, М. Димет, др. Н. Сушкевич, др. О. Огановський, Л. Лукашевич, М. Костик. Сі перші основателі Товариства ім. Шевченка признали потребу заснування власної друкарні, позаяк думали, що сим способом найскоріше зможуть підмогти рух літературний і науковий. Перевести сю думку в життя прийшлося їм тим легше, позаяк окрім жертв, зложених 33-ми Русинами галицькими, обдарували нове Товариство вельми щедрими дарами покійні вже патріоти з України пані Милорадочева, а опісля вже М. Жученко» (Барвінський, 1892, с. 209–210). У замітці О. Барвінський не згадує про наддніпрянців серед засновників, оскільки за законами Австро-Угорщини ними могли стати тільки громадяни цієї країни. Натомість, як уже зазначено, наддніпрянці не тільки допомагали творенню товариства, а й стояли біля його основ. Дійсними засновниками фонду під назвою «Товариство імені Шевченка» стали, крім названих ініціаторів, колишній кирило-мефодіївець Дмитро Пильчиков, посол Галицького сейму і Державної Ради Степан Качала (1815–1888), до яких згодом долучився правник зі Слобожанщини Михайло Жученко (1840–1880). Засновники товариства зібрали пожертви, що разом із меншими внесками 32-х львів'ян склали 100 056,84 австрійських крон (3 600 дол. США) (Савенко, 2011, с. 26–30).

Створення Товариства ім. Шевченка знаменувало перехід співпраці українських діячів Наддніпрянщини і Галичини на рівень формування загальноукраїнського національно-культурного руху. Фактично, саме такі представники наддніпрянської інтелігенції, як В. Антонович, О. Кониський, П. Куліш, а пізніше М. Драгоманов і М. Грушевський, першими зрозуміли те, що Галичина здатна відіграти роль П'ємонту – центру національно-культурного відродження, оскільки це дозволяють умови конституційної монархії Австро-Угорщини. У річищі ідей загальноукраїнського культурного поступу спільними зусиллями обох груп інтелігенції у Львові в 1880 р. були створені два найвпливовіші періодичні видання – газета «Діло» і літературно-науковий журнал «Зоря». Обидва були задумані як загальноукраїнські просвітницькі й інформаційні органи, що слугували національним потребам, не обмежені партійними, інституційними чи особистими інтересами. Від початку вони працювали на проєкт відродження України (Романюк, Галушко, 2001, с. 358–387).

Ще одною важливою ареною взаємозв'язків і співпраці інтелігенції Наддніпрянщини та Галичини стали підготовка й видання серії книжок «Історичної бібліотеки». Потреба обґрунтування історичної суб'єктності України була одним із наріжних каменів національного відродження. Її формуванню чинили потужний опір як російські, так і польські історики та політики. І в Наддніпрянщині, і в Галичині тодішні історики транслиували переважно російську або польську версію історії Східної Європи, у якій не залишалось місця українцям. У Галичині ці впливи вперто поширювали москвофільські публіцисти, які шукали захисту від полонізації під парасолом російського панславізму. У 60–80-х роках XIX ст. русофіли розгорнули в Галичині досить потужну наукову й видавничу діяльність, прагнучи довести належність українців до «общерусского народа». Це змусило українофілів-народовців рішуче відмежуватися від русофілів у культурному і політичному плані, утворивши 1885 р. самостійний громадський орган – Народну раду, покликану репрезентувати й захищати права всіх українців Східної Європи та утверджувати ідею соборності України.

Проте національна ідея без історичного обґрунтування не мала значного впливу. Українофіли прагнули відмежувати історію України від Росії і Польщі, але наукових сил для цього бракувало і в Галичині, і в Наддніпрянщині. Усвідомлюючи цей факт, один із лідерів галицького народовецького руху О. Барвінський у погодженні з діячами київської «Громади», передусім професором історії Київського університету В. Антоновичем, у 1886 р. почав видання серії книжок під назвою «Руська історична бібліотека». У ній, за задумом В. Антоновича, повинні були виходити переклади праць знаних українських істориків, зокрема тих, які проживали в Росії і змушені були писати свої твори російською мовою. У «Руській історичній бібліотеці» були надруковані праці авторитетних українських і російських істориків: Володимира Антоновича, Дмитра Багалія, Михайла Владимирського-Буданова, Миколи Дашкевича, Олександри Єфименко, Дмитра Іловайського, Миколи Костомарова, Івана Линниченка, Федора Леонтовича, Івана Новицького, Якова Шульгина й ін. До 1904 р. було видано 24 томи серії. У них окреслено контури модерного українського національного гранд-наративу, який невдовзі був завершений завдяки зусиллям М. Грушевського.

Як бачимо, коли культурно-громадська активність українців у Галичині у 80-х роках XIX ст. набувала піднесення і розвитку, на її шляху постали перешкоди з боку польських управлінських кіл провінції, які також претендували на «галицький П'ємонт» і бачили в русинах-українцях конкурента. Стосунки між українськими й польськими патріотичними колами стали набувати конфліктного виміру. У цей момент до справи таємно долучилися наддніпрянські громадівці. Діячі київської «Громади», зокрема її лідер В. Антонович, склали план зміцнення українського культурного руху через укладення угоди з польськими політиками Галичини. Після низки таємних перемовин і листування в 1885–1889 рр. між київськими громадівцями й польськими політиками в Галичині із залученням австрійських урядових кіл удалося досягти згоди щодо поступок українцям у розвитку освіти, науки та культури. Наслідком цих перемовин стала угода « нової ери » 1890 р. у Галичині, яка таки уможливила зміцнення національно-культурної позиції українців у провінції (Чорновол, 2000; Кордуба, 1928, с. 72; Barwiński, 1922, с. 14–22). Відтоді Львів і Галичина стали центром тяжіння та громадсько-культурної й політичної діяльності для української інтелігенції усіх земель розселення народу. А термін «Україна» й «українці», за ініціативою В. Антоновича і київської «Громади», набув загального національно-політичного значення, замінивши в самоідентифікації українського населення вкрадене росіянами ім'я «Русь» і «русин» (Наконечний, 2013).

Можна стверджувати, що на кінець XIX ст. завдяки контактам, взаємодії та співпраці нечисленної свідомої української інтелігенції з різних земель, заселених русинами-українцями, у Галичині сформувався потужний центр українського національного руху, який набув загальноукраїнського значення у формуванні та просуванні українського національного проєкту й суб'єктивізації України. Незважаючи на порівняно незначну чисельність українських інтелектуалів, здатних творити національний культурний продукт, а також опір, утиски й переслідування його носіїв в усіх землях розселення українців, їх національне відродження досягло політичної фази, а його представники змогли перейти до постановки питання про самостійну соборну українську державність. Завдяки фактично подвижницькій культурній роботі української інтелігенції, використанню більш сприятливих умов модернізаційних змін в Австро-Угорщині були загальмовані процеси асиміляції та денаціоналізації і зростає національна самосвідомість українського населення на всіх землях його розселення. Український модерний проєкт вийшов на шлях політичної реалізації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Барвінський, О. (1892). Про заснованне і дотеперішній розвиток Товариства ім. Шевченка у Львові. *Записки Товариства імені Шевченка*, 1, 209–212.

Бурлака, Г. (2002). Літературна спадщина М. Грушевського в контексті української літератури. *Український історик*, 1–4(152–155), 308–312.

Вахнянин, А. (1908). *Спомини з життя (Посмертне видане)*. Зладив Кирило Студинський. Львів.

Голобуцький, П. В. (2005). Інтелігенція та інтелектуали. В *Енциклопедія історії України* (Т. 3: Е–Й). Київ, 507–511.

Головацький, Я. (1849). *Три вступительні преподавания о русской словесности*. Львов.

Дорошенко, Д. І. (1996). *Огляд української історіографії. Державна школа: історія, політологія, право*. Київ.

Драгоманов, М. (1991). «Передне слово» (до «Громади» 1878 р.). В М. П. Драгоманов, *Вибране* («...Мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні»). Київ, 276–325.

Зашкільняк, Л. О. (1995). М. Грушевський і Галичина (до приїзду до Львова 1894 р.). В Я. Грицак, Я. Дашкевич (ред.), *Михайло Грушевський і львівська історична школа. Матеріали конференції (Львів, 24–25 жовтня 1994 р.)*. Нью-Йорк; Львів, 114–138.

Зашкільняк, Л. (2014). «Віднайдення України»: думки української інтелектуальної еліти XIX – початку XX століття щодо місця і ролі України в Європі. *Przegląd Wschodni. Kwartalnik. XIII, 2(50)*, 421–448.

Зоря Галицька. (1848, 15 мая). I.

Історія Русів. (І. Драч, пер.). (1991). Київ.

Когут, З. (2004). *Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної і модерної історії України*. Київ.

Кордуба, М. (1928). Зв'язки В. Антоновича з Галичиною. *Україна*, 5, 33–78.

Костомаров, М. (1920). *Дві руські народности*. Київ; Ляйпціг.

Костомаров, М. (1989). Черты народной южнорусской истории. Н. И. Костомаров. *Исторические произведения. Автобиография*. Киев, 8–107.

Костомаров, М. І. (1991). «Закон Божий» (Книга буття українського народу). Київ.

Максимович, М. (1827). *Малороссійскія пѣсни*. Москва.

Наконечний, Є. П. (2013). *Украдене ім'я. Чому русини стали українцями*. Київ.

Петренко, І. М. (2013). *Єлизавета Милорадович (1832–1890) в українському суспільно-політичному русі: монографія*. Полтава.

Райківський, І. (2012). *Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття*. Івано-Франківськ.

Романюк, М. М., Галушко, М. В. (2001). *Українські часописи Львова 1848–1939: історико-бібліографічне дослідження: у 3 т. (Т. 1: 1848–1900)*. Львів.

Рубльов, О. С. (2005). Інтелекція українська, витоки традицій та їх розвиток. *Енциклопедія історії України (Т. 3: Е–Й)*. Київ, 511–515.

Савенко, В. (2011). Заснування Товариства ім. Шевченка у Львові у 1873 р.: його структура і завдання. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*, 2, 26–30.

Середа, О. (2001). Громади ранніх народовців у Східній Галичині (60-ті роки XIX століття). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 9, 378–386.

Франко, І. (1980). Критичні письма о галицькій інтелігенції. В І. Франко, *Зібрання творів: у 50 т., 26*. Київ, 74–93.

Чорновол, І. (2000). *Польсько-українська угода 1890–1894 рр.* Львів.

Barwiński, E. (1922). *Ukraińskie sny o potędze*. In *Z życia i aktów*. Lwów, 14–22.

Wojtowicz-Huber, B. (2008). «*Ojcowie narodu*». *Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918)*. Warszawa.

REFERENCES

- Barvinskyi, O. (1892). Pro zasnovannie i doteperishnii rozvytok Tovarystva im. Shevchenka u Lvovi. *Zapysky Tovarystva imeni Shevchenka*, 1, 209–212 (in Ukrainian).
- Burlaka, H. (2002). Literaturna spadshchyna M. Hrushevskoho v konteksti ukraïnskoi literatury. *Ukrainskyi istoryk*, 1–4(152–155), 308–312 (in Ukrainian).
- Vakhnianyn, A. (1908). *Spomyny z zhytia (Posmertne vydanie)*. Zladyv Kyrylo Studynskyi. Lviv (in Ukrainian).
- Holobutskyi, P. V. (2005). Intelihentsiia ta intelektualy. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (T. 3: E–I). Kyiv, 507–511 (in Ukrainian).
- Holovatskyi, Ya. (1849). *Try vstupytnii predpodavaniia o ruskoi slovesnosti*. Lvov (in Ukrainian).
- Doroshenko, D. I. (1996). *Ohliad ukraïnskoi istoriohrafii. Derzhavna shkola: istoriia, politolohiia, pravo*. Kyiv (in Ukrainian).
- Drahomanov, M. (1991). «Perednie slovo» (do «Hromady» 1878 r.). In M. P. Drahomanov, *Vybrane («...Mii zadum zlozhyty ocherk istorii tsyvilizatsii na Ukraini»)*. Kyiv, 276–325 (in Ukrainian).
- Zashkilniak, L. O. (1995). M. Hrushevskyi i Halychyna (do pryizdu do Lvova 1894 r.). In Ya. Hrytsak, & Ya. Dashkevych (Eds.), *Mykhailo Hrushevskyi i lvivska istorychna shkola. Materialy konferentsii (Lviv, 24–25 zhovtnia 1994 r.)*. Niu-Iork; Lviv, 114–138 (in Ukrainian).
- Zashkilniak, L. (2014). «Vidnaidennia Ukrainy»: dumky ukraïnskoi intelektualnoi elity XIX – pochatku XX stolittia shchodo mistsia i roli Ukrainy v Yevropi. *Przegląd Wschodni. Kwartalnik*. XIII, 2(50), 421–448 (in Ukrainian).
- Zoria Halytska. (1848, Mai 15). 1 (in Ukrainian).
- Istoriia Rusiv*. (I. Drach, Trans.). (1991). Kyiv (in Ukrainian).
- Kohut, Z. (2004). *Korinnia identychnosti. Studii z rannomodernoï i modernoi istorii Ukrainy*. Kyiv (in Ukrainian).
- Korduba, M. (1928). Zviazky V. Antonovycha z Halychynoiu. *Ukraina*, 5, 33–78 (in Ukrainian).
- Kostomarov, M. (1920). *Dvi ruski narodnosti*. Kyiv; Liaiptsig (in Ukrainian).
- Kostomarov, M. (1989). Cherti narodnoi yuzhnorusskoi istorii. N. I. Kostomarov. *Istoricheskie proizvedeniya. Avtobiografiya*. Kiev, 8–107 (in Russian).
- Kostomarov, M. I. (1991). «Zakon Bozhyi» (*Knyha buttia ukraïnskoho narodu*). Kyiv (in Ukrainian).
- Maksimovich, M. (1827). *Malorossiiska prāsni*. Moskva (in Russian).
- Nakonechnyi, Ye. P. (2013). *Ukradene imia. Chomu rusyny staly ukraintsiamy*. Kyiv (in Ukrainian).
- Petrenko, I. M. (2013). *Yelyzaveta Myloradovych (1832–1890) v ukraïnskomu suspilno-politychnomu rusi: monohrafiia*. Poltava (in Ukrainian).
- Raïkivskyi, I. (2012). *Ideia ukraïnskoi natsionalnoi yednosti v hromadskom zhytti Halychyny XIX stolittia*. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
- Romaniuk, M. M., & Halushko, M. V. (2001). *Ukrainski chasopysy Lvova 1848–1939: istoryko-bibliohrafichne doslidzhennia: u 3 t.* (T. 1: 1848–1900). Lviv (in Ukrainian).
- Rublov, O. S. (2005). Intelihentsiia ukraïnska, vytoke tradytsii ta yikh rozvytok. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (T. 3: E–I). Kyiv, 511–515 (in Ukrainian).

Savenko, V. (2011). Zasnuvannia Tovarystva im. Shevchenka u Lvovi u 1873 r.: yoho struktura i zavdannia. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriya: Istorii*, 2, 26–30 (in Ukrainian).

Sereda, O. (2001). Hromady rannikh narodovtsiv u Skhidni Halychyni (60-ti roky XIX stolittia). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 9, 378–386 (in Ukrainian).

Franko, I. (1980). Krytychni pysma o halytskii intelihentsii. In *I. Franko, Zibrannia tvoriv: u 50 t.*, 26. Kyiv, 74–93 (in Ukrainian).

Chornovol, I. (2000). *Polsko-ukrainska uhoda 1890–1894 rr.* Lviv (in Ukrainian).

Barwiński, E. (1922). Ukraïnskie sny o potędze. In *Z życia i aktów.* Lwów, 14–22 (in Polish).

Wojtowicz-Huber, B. (2008). «Ojcowie narodu». *Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918).* Warszawa (in Polish).

Leonid ZASHKILNYAK

Doctor of Historical Sciences, Professor

Head of the Department of Central and Eastern Europe History

I. Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0018-5095>

e-mail: leoza10@gmail.com

UKRAINIAN IDEA IN THE INTERACTIONS OF THE UKRAINIAN INTELLIGENTIALS OF GALICIA AND THE DNIPRANI REGION IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY

The formation of the modern Ukrainian national idea and the liberation movement occurred in the 19th and early 20th centuries. Their emergence and spread occurred under difficult conditions, as the main mass of the Ukrainian ethnic group was divided between two empires – the Romanovs and the Habsburgs – which in various ways attempted to prevent the establishment of their modern national consciousness.

Despite the oppression and persecution of the imperial authorities, a small group of educated Ukrainian intelligentsia, under the influence of European democratic ideas, formed and legitimized in the 19th century the idea of a separate national community, based on the ethnocultural characteristics of the population of Ukrainian lands. Due to the repression and persecution of Ukrainians in Russia, the center of social and cultural life and the formation of national programs moved to Galicia, where after the constitutional reforms in Austria in the 1860s. opportunities for legal social and political activity have developed.

As a result of the cooperation and interaction by the intelligentsia of Naddniproianshchyna and Halychyna in the second half of the 19th century was the foundation and strengthening of Ukrainian public cultural and educational organizations (the Shevchenko Society), numerous periodicals («Dilo», «Pravda», «Zorya» etc.) in the Galician province of Austria-Hungary, which played a leading role in the elevation of the Ukrainian national movement.

Key words: Ukrainian idea, Ukrainian intelligentsia, Galicia, Dnieper Ukraine, national movement.

*Стаття: надійшла до редакції 3.06.2025
прийнята до друку 4.07.25*